

UDK 338 + 336.7
 Prethodno priopćenje
 Primljeno: 25. 09. 1990.

Dr. VLATKA BUKLJAŠ,
 Ekonomski fakultet Zagreb

ORGANIZACIJA PLATNOG PROMETA U TRŽIŠNO ORIJENTIRANOJ PRIVREDI

Kronična nelikvidnost domaće privrede, izuzetno aktualna i ove godine, u korelaciji je između ostalih faktora i s nedovoljno efikasnim domaćim platnim prometom, organiziranim preko Službe društvenog knjigovodstva na principima monizma žirlnih plaćanja i odvojenosti depozita od banaka depozitara.

Polazeći od postojećeg stanja u radu su prezentirani preliminarni rezultati istraživanja funkcionalnosti platnog prometa i zanimljivi, ali i realni prijedlozi reafirmacije integriteta aktivnih, pasivnih i neutralnih bankovnih poslova i prijedlozi dopuna žirlnog plaćanja obračunskim plaćanjima, što bi povećalo efikasnost platnog prometa, funkciju platnog prometa pretpostavilo postojećoj organizaciji i trajno doprinosilo višem stupnju likvidnosti tržišno orijentirane privrede.

U dugoročnoj koncepciji na monetarno—kreditnom području ostvarene su određene pretpostavke za ostvarivanje politike koja vodi ekonomskoj stabilnosti i stabilnosti nacionalnog novca, međutim, ona neće u potpunosti iskazati svoju efikasnost dok se ne riješe još neki problemi u ovoj sferi koji se i nadalje uporno zanemaruju. Naime, neosporno je da se za efikasniju monetarno kreditnu politiku treba osigurati likvidnost privrednih subjekata i to u prvom redu kroz efikasnije korištenje novčanih sredstava.

Napori za izgradnju efikasnog ekonomskog mehanizma u cjelini s većom ili manjom operacionalizacijom u svim oblastima, pa tako i oblastima monetarno-kreditnog i financijskog sistema, nažalost još uvijek ne ukazuju i na novo koncipiranje u sistemu i organizaciji platnog prometa.

Kako je tehnika i tehnologija platnog prometa definirana kao skup elemenata financijskih procesa u cjelokupnom monetarno-kreditnom sistemu, visina potrebne novčane mase u zemlji u direktnoj je zavisnosti od organiziranosti platnog prometa koji u cirkulaciji novčanih sredstava posreduje. Stoga, nedovoljno osmišljena i neracionalna organizacija upravljanja i rukovanja sredstvima rezultira niskim koeficijentom njihovog obrtaja, a posljedica je toga da se za istu materijalnu proizvodnju i isti oblik reprodukcije mora angažirati znatno veća količina sredstava od stvarno potrebne. Rezultat takvog stanja neosporno je — nelikvidnost i/ili inflacija. Doda li se tome i nedovoljno fleksibilno poimanje monetarnih agregata a posebice novčane mase, kao i nepostojanje afirmiranog financijskog tržišta te brojne i raznorodne upotrebe vrijednosnih papira, prilično je precizno oslikana imobilnost novčanih sredstava. Bogatstvo instrumenata financijskog prelijevanja ubrzava cirkulaciju novca, jer problem ne leži u ukupnom opsegu likvidnosti, već u osiguranju odgovarajućeg stupnja elastičnosti prelijevanja sredstava na mjesta gdje se iskazuje njihov stalni nedostatak.

Odgovornost platnog prometa za funkciju privrednog života i njegov ukupni značaj proizlazi kako iz mjesta i uloge koju on u određenoj privredi ima, tako i iz samih zahtjeva sudionika platnog prometa a interesi i zahtjevi privrednih subjekata jesu, a i bit će sve raznovrsniji i suptilniji, pa je dobro organiziran i osmišljen platni promet condicio sine qua non za nesmetano odvijanje procesa reprodukcije.

Samostalnost poduzeća i banaka te postojanje tržišta novca i tržišta kapitala uz postupno otklanjanje postojećih dubioza, samo po sebi, bez odgovarajućeg mehanizma platnog prometa, neće inicirati poboljšanje u ovom značajnom području, pa će tako platni promet i dalje snositi dio odgovornosti za probleme likvidnosti domaće privrede. Uostalom, na ovu tvrdnju zorno upućuje stanje i efikasnost odnosno obim i cirkulacija financijskih prometnih sredstava kakvu imamo danas.

Tržišnoj privredi oslobođenoj administrativnih nevolja treba, da bi normalno funkcionirala, pružiti odgovarajući obim institucionalnosti i instrumenata plaćanja s kojim se takva privreda može i treba koristiti, kao i odgovarajući organizacioni model platnog prometa.

Njoj je potrebno da ima žiro-račun za novčano poslovanje ali i suvremeni tekući račun za određene transakcije — umjesto izvedenog modaliteta okvirnog kredita po načelu tekućih računa; da ima mogućnost plaćanja i naplata kroz žiralni, ali i obračunski oblik.

I to jednako, kao što joj je potrebno da ima depozite kod banaka kad ima višak novca, ali da ga po svom izboru može uložiti i u vrijednosne papire; da ima određene kreditne odnose s bankom, ali i određene kreditne odnose s poslovnim partnerima.

Žiralni oblik plaćanja u uvjetima monizma kakav imamo danas, ne zadovoljava suvremene privredne potrebe jer permanentno vrši kumulacijski i imobilizacijski pritisak na financijska sredstva, bez obzira na još jedan izvedeni modalitet — plaćanje iz tekućeg priliva, te tako višeslojno reproducira direktne i indirektno troškove i time ozbiljno dezavuiraju mogućnost podizanja razine likvidnosti poduzeća i njihove akumulativne i reproduktivne sposobnosti.

Kako provođenje obračunskog oblika plaćanja na osnovi obračuna vrijednosnih papira putem bankarskog sistema predstavlja simultano raščišćavanje koncentriranih dužničko—vjerovničkih odnosa na način da se potraživanja i dugovanja do istog iznosa potiru, a tek preostala dugovna salda izmiruju depozitnim novcem, značajna se sredstva šire mobiliziraju, cirkulacijski aktiviraju i velikim dijelom oslobađaju. To se odražava kroz funkcionalno korištenje sredstava primarne likvidnosti i redukciju kreditnih odnosa, a time i širu mogućnost samofinanciranja, podizanja razine poslovnosti i likvidnosti privrednih subjekata.

Razlozi za korištenje ovakvog oblika plaćanja iznesenim niti izdaleka nisu iscrpljeni, ali su dovoljno indikativni da se ovakav način podmirbe dugovanja i potraživanja instalira u naš platni sistem.

Izmjene, kao uostalom ni nadopune nije lako postići u kratkom vremenu, te bi ih trebalo provoditi

po razrađenim fazama, međutim, ono što je neodgovodno potrebno jest da se već danas markira okvir suvremene organizacije platnog prometa koji pretpostavlja i mogućnost obračuna vrijednosnih papira. Iako bi se takav oblik plaćanja mogao uvesti i u postojeći mehanizam platnog prometa, njegovi bi efekti i domašaji ipak bili znatno manji od mogućih ili optimalnih. Uostalom, obračunski oblik plaćanja i pretpostavlja obračun među bankama, jednako kao što je i platni promet bankarski posao, što se i u praksi pokazalo apsolutno opravdanim.

Apriorno odbijanje nadopune žiralnog plaćanja obračunskim, proizlazi između ostalog i iz pravilnog saznanja da Služba društvenog knjigovodstva ne može imati ulogu obračunske ustanove, a s obzirom da se neopravdano želi zadržati njena pozicija i funkcija u platnom prometu, izlike za negativni stav se pronalaze u paušalnim ocjenama da bi uvođenjem ovakvog oblika plaćanja došlo u pitanje funkcioniranje jednoobraznosti određenih institucija sistema, pa time i razbijanja jedinstva tržišta. Ovo međutim predstavlja samo još jedan razlog za plediranje za njegovu potpunu reorganizaciju.

Kako Služba društvenog knjigovodstva nije u mogućnosti odgovarajuće provoditi obračunski oblik plaćanja ili bi to eventualno mogla uz korištenje određenih pomagala na neoptimalan način, s podjednakim tamponskim rješenjima kakva ima i u žiro-prometu po modelu privredni subjekt — banka — SDK — banka — privredni subjekt, stvari ostaju status quo kao da je važnije očuvati Službu koja kao društveni revizor ostaje in tacta, nego očuvati funkcioniranje čitave privrede.

Stanje i perspektive ozbiljno upućuju da je neopodno platni promet prepustiti bankama jer je to iz opravdanih razloga njihov posao, a Službi one poslove na koje i sam njezin naziv upućuje. Na osnovi informatičke baze podataka ona bi pružala i dalje značajan doprinos kao evidentičar i analitičar. Odgovarajuću bi kontrolu (naplate prihoda društveno političkih i različitih interesnih zajednica, te različite sudske odluke o dozvoli izvršenja i druge izvršne odluke o kaznama i prekršajima i prijestupima, kao i izvršna rješenja i izvršne naloge organa i organizacija koje su zakonom ovlaštene za donošenje istih) mogla obavljati temeljem prikladne dokumentacije i odnosne naloge plaćanja i naplata usmjeravati na područne banke.

Iako mnogi smatraju da je u postojećim uvjetima naš platni promet stabilan, praktično su iscrpljene sve mogućnosti za daljnja unapređenja uz pretpostavku postojeće organizacije.

Iako je sama Služba društvenog knjigovodstva kao nosilac platnog prometa u zemlji proteklih godina u određenoj mjeri održavala zakonitost u oblasti formiranja, raspoređivanja i potrošnje društvenih sredstava, pa i poduzimala opsežnije mjere na planu efikasnijeg izvršavanja unutrašnjeg platnog prometa, ocjene da je razvila platni promet u mnogome efikasniji od platnog prometa razvijenijih zemalja, koče razvoj opravdanih oblika, adekvatnije korištenje sredstava i bogatiji instrumentarij platnog prometa. Problem platnog prometa Služba sama i ne može riješiti, niti se to može bez koordinirane aktivnosti svih meritornih faktora jer se radi o kompleksnim elementima razrade monetarnog aspekta njegovog funkcioniranja.

Služba društvenog knjigovodstva kao administrativna institucija ne odgovara funkcijama i zadacima platnog prometa jer u postojećim uvjetima ne zadovoljava ekonomski racionalno niti potrebe niti interese privrednih subjekata, kao ni privrede u cjelini u naznačenoj sferi. A njena uloga kontrolora, evidentičara i analitičara kretanja novčanih sredstava, kao uostalom svuda u svijetu, može biti oblikovana i drugačije no izravno preko poslova platnog prometa. Teško je izbjeći ocjenu da nam je postojeći organizacioni model platnog prometa glomazan, u svakom pogledu nedovoljno efikasan, te nepotrebno dezintegriran tj. razbijen na neracionalne cjeline, pa je za takvu organizaciju teško naći ekonomsko opravdanje. Pri tome se nameće logičan zaključak da smo traženjem modela u načinu kontrole i evidencije zanemarili jednu bitnu činjenicu, a to su funkcionalne potrebe poduzeća i banaka. A ni ta kontrola, što se u posljednje vrijeme sve jače izražava, ne ispunjava zadatke koje smo zacrtali jer smo svjedoci gotovo svakodnevnog kršenja pravilnosti u korištenju društvenih sredstava.

Povezanost poduzeća i banaka logična je sprega u privređivanju, pa joj ne treba postavljati neadekvatne normativne barijere izvan samog privređivanja. Uostalom, nelikvidnost i solventnost poduzeća i banaka mora biti njihova vlastita i stalna briga, pa će se i materijalni efekti moći drugačije valorizirati, a u prvom redu iz samog ponašanja svih subjekata u robno-novčanim odnosima bez neposrednog ili posrednog uplitanja države čiji zadaci trebaju biti drugačije artikulirani.

Ovo utoliko više što suštinske promjene u našem ekonomskom sistemu brišu ranije odnose u poslovnom ponašanju i uspostavljanju za našu poslovnu praksu takve, u kojima prestaje mogućnost neracionalnog ponašanja bez posljedica.

Kako je pak osnovni zadatak unutrašnjeg platnog prometa da na što racionalniji, brži i jedostavniji način omogući izvršenje uzajamnih plaćanja između sudionika i time doprinese interesima čitave privrede, ne začuđuju sve izražajniji zahtjevi teoretičara i privrednih subjekata za značajnim promjenama u ovoj domeni.

Osobitost našeg platnog prometa bez presedana je u depozitnom poslovanju banaka i drugih novčanih institucija jer takvog depozitnog poslovanja nema u drugim zemljama, pa ova osobitost koja je u određenom razdoblju bila neophodna — danas postaje suvišna. Odvojenost depozita od banke depozitara mogla bi u uvjetima tržišnih odnosa, postati ozbiljna kočnica u financijskim tokovima i šire na ukupnom privrednom planu.

Vođenje dinarskih novčanih sredstava banaka depozitara od strane Službe, a na osnovni odredbi zakona i prakse, ne predstavlja samo prepreku za uspostavljanje tržišnih i poslovnih odnosa banaka i njezinih komitenata, već i ozbiljnu smetnju za optimalno djelovanje banaka kao novčanih institucija jer se na taj način nepotrebno razbija integritet bankarskog poslovanja koji je svuda objedinjen kroz aktivne, pasivne i neutralne poslove. Rezultat toga je da na području aktivnog i pasivnog djelovanja banaka, a zbog odvojenosti platnog prometa kao neutralnog posla bilježimo manje uspjehe od mogućih.

Efikasnost platnog prometa mjeri se kroz mnogobrojne efekte koje polučuje, od uspješnosti u razrješavanju dužničko-vjerovničkih odnosa, brzine obrtaja novčanih sredstava i proporcionalnog pada ili rasta količine depozita i kredita do stupnja sveukupne likvidnosti u određenoj privredi (iako likvidnost ne ovisi isključivo o funkcionalnom platnom prometu jer je u korelacionoj vezi i s mnogobrojnim drugim faktorima). Kako o njegovoj efikasnosti ovisi i racionalna alokacija novčanih sredstava on je u značajnoj mjeri odgovoran za potrebnu količinu novca u zemlji a time i za odgovarajući produkcionni proces i privrednu aktivnost.

Postojeća organizacija platnog prometa unutar Službe društvenog knjigovodstva već dugo dovodi u pitanje efikasnost o kojoj je riječ jer je postavljena iznad funkcije platnog prometa i jer je pretpostavljena svim mogućim poboljšanjima u ovoj sferi.

S tim saznanjima treba gledati na dosadašnje nedostatke u platnom prometu u cilju boljeg sagledavanja pravaca budućeg razvoja. Pri tom ne treba zaboraviti da smo praktički u svim fazama različitih novacija u monetarno-kreditnom sistemu kasnili s rješenjima koja

traže potrebe privrede, a šteta koju bi postojeći platni promet mogao izazvati može se smatrati utoliko većom, što je započeo proces otklanjanja jasno izraženih nedostataka u ukupnoj privredi u skladu s konceptom tržišne orijentacije.

Opća slika jugoslavenske privrede prije reformskog perioda kao i sada je nelikvidnost. Pri tom ne treba gubiti iz vida da je opća karakteristika nelikvid-

nosti izazvane neadekvatnim platnim prometom ta, da ona pogađa sve privredne subjekte koji po pravilu na nju ne mogu utjecati ili to mogu u ograničenoj mjeri putem odgovarajućeg upravljanja i poslovanja. Budući da su neadekvatni uvjeti novčanog prometa objektivno dati za sve privredne subjekte, odgovornost za brojne pojave nelikvidnosti ne pada samo na njih, već i na privredni sistem odnosno kreatora tog sistema.

LITERATURA:

— Bukljaš, V.: Prilog istraživanju utjecaja platnog prometa na likvidnost poduzeća, doktorska disertacija, Ekonomski fakultet Osijek 1989.

— Mülhaupt, Z.: Einführung in Betriebswirtschaftslehre der Banken, Betriebswirtschaftlicher Verlag Dr Th. Gabler, KG Wiesbaden 1977.

— Vrsaljko, K.: Mjesto i zadaci domaćeg (dinarskog) platnog prometa naše samoupravne tržišne privrede, Jugoslavensko bankarstvo, Beograd 3/88.

Vlatka Bukljaš, Ph.D.,

Summary

ORGANIZATION OF PAYMENT OPERATIONS IN A MARKET-ORIENTED ECONOMY

Chronic insolvency of the domestic economy is very real again this year. It correlates with inefficient domestic payment operations, among other factors, and is organized through social accountancy services on monopole transfer accounts and separation of deposits from the depositing banks.

Starting with the current situation, this paper presents preliminary results of research on the functions of payment operations as well as practical suggestions for affirmation of the integrity of active, passive, and neutral bank business. Suggestions are also given for supplementing transfer accounts by accounting payments, which would increase payment operation efficiency, and permanently contribute to a higher degree of solvency of the market oriented economy.